

ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával 2000-ben indította el a Munkaerőpiaci Tükör című évkönyvsorozat kiadását. Eredeti célunk azóta sem változott. Arra törekszünk, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek, a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, az oktatási intézményekben és a kutatóintézetekben dolgozó kollégák, az írott és elektronikus sajtó munkatársai napi munkájukban jól hasznosítható információkat kapjanak a magyarországi munkapiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi környezetéről, a munkapiaci kutatások friss eredményeiről. Az idén is olyan kiadvány összeállítására törekedtünk, amely a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján, közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben, nemzetközi összehasonlításban mutatja be a magyarországi munkapiaci folyamatok jellemzőit és belső összefüggéseit. A kiadvány öt fő részből áll.

1. Munkapiaci trendek Magyarországon, 2007–2008

A kötet bevezető tanulmánya két fejezetben tárgyalja a munkapiaci aktivitás, foglalkoztatás, munkanélküliség fejleményeit és a bérek alakulásának jellemzőit 2007-ben és 2008 első félévében. Mivel a kötet *Közélpép* fejezetének első részében részletesen tárgyaljuk a magyarországi munkapiaci nemzetközi összehasonlításban sajátosnak tekinthető vonásait, ebben a részben elsősorban a közelmúlt munkapiaci fejleményeire koncentrálnunk. Bemutatjuk a munkapiaci makrogazdasági környezetében bekövetkezett változásokat, a munkapiaci aktivitás aggregált mutatóiban megfigyelhető tendenciákat.

Sajnálatos módon az elmúlt másfél évben sem javultak a munkapiaci aktivitás rendkívül rossz mutatói és ma már Magyarország utolsó helyen áll Európában a foglalkoztatási ráta szerinti rangsorban. A tanulmányban megvizsgáljuk, történt-e számottevő eltérés az alacsony foglalkoztatást leginkább meghatározó csoportokban. Az adatok azt mutatják, hogy szinte minden kritikus területen 2007-ben is tovább romlott a helyzet. Tovább növekedett az alacsony képzettségűek munkanélkülisége, és nem javultak a fiatalok, a kisgyermekes anyák, az elmaradott kistérségekben, kistérségeken élők elhelyezkedési lehetőségei. Az adatokból kibontakozó nyugtalanító helyzet nem meglepő. Nyilvánvaló, hogy az alacsony magyar aktivitás mögött rövid távon igen nehezen befolyásolható strukturális okok húzódnak meg. A foglalkoztatás jelentős bővítése csak az emberi tőke jelentős fejlesztésével, az oktatási rend-

szer megújításával, a vállalkozások munkaerő-keresletének igen jelentős bővítésével, az ingázási feltételek javításával és mindenekelőtt a munkaerőt terhelő nemzetközi összehasonlításban is rendkívül magas elvonások csökkentésével érhető el.

A 2006-ban elindított stabilizációs program 2007-ben jelentősen csökkentette a gazdaság növekedési ütemét, de a vizsgált időszakban még nem vezetett a foglalkoztatás csökkenéséhez és a munkanélküliség növekedéséhez. A foglalkoztatáspolitikának azonban a közeljövőben szembe kell néznie a világgazdasági válság magyarországi következményeivel. 2008 végén már látható, hogy elkerülhetetlenek a létszámleépítések, a tömeges elbocsátások. A foglalkoztatási szolgálatnak nem csupán az ügyfelek számának növekedésére kell felkészülnie. A leépítések következtében átalakul a munkanélküliek összetétele, és ez a jelenlegitől eltérő foglalkoztatáspolitikai eszközök alkalmazását, a munkanélküli-segély rendszerének jelentős átalakítását követeli meg.

A bevezető tanulmány második része a bérek területén megfigyelhető tendenciákkal foglalkozik. A keresetek alakulását aggregált mutatók segítségével jellemezzük, valamint összefoglaljuk a nemek szerinti és a regionális bérkülönbségek területén megfigyelhető tendenciákat.

2. Közelkép

A Munkaerőpiaci Tükör *Közelkép* címet viselő fejezetei többnyire már befejezett és megjelent kutatási eredményeket foglalnak össze. Ebben az évben részben szakítunk ezzel a hagyománnyal. Az idei *Közelkép* első részében az Európai Munkaerő-felvétel (EU LFS) nemrégiben hozzáférhetővé vált adatainak felhasználásával Magyarország helyzetét próbáljuk bemutatni egyszerű leíró statisztikák segítségével. Az EU LFS elsősorban – a benne rejlő elemzési lehetőségeknek köszönhetően – a kutatási eredmények révén segítheti a helyzetfelmérést és a foglalkoztatáspolitikát, de ezekre még bizonyára sokáig kell várni. Úgy gondoljuk, a nyers, de az Eurostat erőfeszítései révén összehasonlíthatóvá tett adatok is alkalmasak arra, hogy eddig nem ismert perspektívából mutassák be a magyar munkaerőpiac néhány sajátos vonását. Hangsúlyozottan nem vállalkozunk arra, hogy az európai trendektől (ha vannak ilyenek) megfigyelt eltéréseket megmagyarázzuk. Írásunk célja az, hogy a nemzetközi összehasonlító adatok fényében világosabban láthatóvá váljanak a valóban magyarozatra szoruló jelenségek. Mindez természetesen azzal a következménnyel jár, hogy a szokottnál több adatot közlünk, ugyanakkor sokkal kisebb tér jut a magyarázatoknak és a szakirodalmi eredményekre történő hivatkozásoknak.

A *Közelkép* második része a szokásos módon a munkaerőpiac egy meghatározott területét járja körül a rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján. A *szakképzés* a magyar munkaerőpiac egyik közgazdasági eszközökkel kevésbé vizsgált területe, noha nap mint nap hallani határozott kijelentéseket a szakmunkáshiánnyal, a képzés minőségével és kívánatos fejlesztési irányával kapcsolatban. A fejezet alapvetően a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező, de érettségit nem tett munkavállalók munkaerő-piaci helyzetének alakulására vonatkozó kutatási eredményeket foglalja össze, és a legfontosabb tények alapján kísérletet tesz oktatáspolitikai következtetések levonására.

A magyar munkaerőpiac néhány vonása – európai tükrökben

Áttekintésünk célja nem az, hogy megmagyarázzuk, miért alacsony a foglalkoztatás Magyarországon. Erre az EU LFS keresztmetszeti vagy akár ismételt keresztmetszeti adatai sem alkalmasak, legfeljebb arra, hogy rámutassanak, milyen területeken érdemes behatóbb vizsgálatokat folytatni.

Az egyik – régen felismert – probléma a munkából való korai, már 40 éves kor körül megkezdődő végleges kiválás. Ennek fékezésére számos intézkedést hoztak az elmúlt tíz évben, a probléma aktívabb kezelésére is születtek javaslatok, továbbá az is kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a kiválásban leginkább érdekelt csoportok nyugdíjba vonulási lehetőségei az előttünk álló években radikálisan szűkülni fognak.

Az ifjúsági munkanélküliséggel – kiváltképp a pályakezdő diplomás munkanélküliséggel – kapcsolatban hangoztatott aggodalmak az európai összehasonlítás alapján eltúlzottnak tűnnek: a 15–29 éves korosztály alacsony foglalkoztatási rátájáért igen nagy részben a képzés szerkezete (a vállalatoknál folyó szakképzés hiánya), valamint a diákok munkavállalásának alacsony szintje felel. Súlyos helyzetet az oktatási rendszert alapfokú végzettséggel elhagyók (zömmel a középfokról lemorzsolódók) esetében jeleznek az adatok.

A legjobb munkavállalási korúakra vonatkozó áttekintés alapján két nagy kutatási irány látszik indokoltnak. Egyfelől újabb elemzésekre van szükség annak megítéléséhez, hogy milyen mértékben kötődik a piachoz az ILO–OECD meghatározása szerint inaktívnak minősülő népesség, és támaszt-e olyan versenyt a munkahelyekért, ami fékezi a bérek növekedését. E kérdéskörön belül fontos lenne megvizsgálni a regisztráció és a segélyezés kapcsolatát az álláskeresési aktivitással, ami egyszerre jelentené annak megértését, hogy miért nem jutnak el a munkaügyi szervezet szolgáltatásai még az aktívan állást keresők közel 40 százalékához sem, továbbá, hogy miért rendkívül alacsony az álláskeresők aránya a regisztráltak és a segélyezettek között. Az EU LFS keresztmetszeti adatai nem alkalmasak annak megítélésére, hogy statisztikai látszatról vagy valós problémáról van-e szó – ez kohorszkövető vizsgálatokkal tárható fel –, de arra rámutatnak, hogy az inaktivitásnak a napi politikában is folyamatosan felszínen tartott problémájához itt, a jóléti rendszerben kell keresni a kulcsot. Másfelől, fontos lenne többet tudni arról, hogy milyen – munkáltatói vagy munkavállalói – költségek gátolják azoknak a köztes formáknak a terjedését, amelyek hiánya Magyarországon és más volt szocialista országokban éles határvonalat húz munka és nem munka közé. Ha igaz is, hogy a legjobb munkavállalási korban lévők által kifejtett munkamennyiség nem áll messzebb a potenciálistól, mint Nyugat-Európában, sőt, közelebb áll hozzá, azért az emberfőben mért alacsony foglalkoztatás intő jel, mert a segélyek iránti „kereslet” ettől, nem pedig a munkaórákban mért foglalkoztatástól függ elsősorban. Az atipikus formák terjedését nem feltétlenül indokolt támogatni, de ha ezek terjedését a magas fix munkavállalói költségek akadályozzák, akkor e terhek eltávolítása enyhítheti a tartós munkátlanságot, és összességében akár csökkentheti is a jóléti kiadásokat.

Az érettségit nem adó szakképzés válságtünetei

A hagyományos, érettségit nem adó szakmunkásképzés mindmáig fontos szegmense maradt a magyar közoktatásnak és a gazdaság „munkaerő-ellátásának”. Ugyanakkor a képzés minőségére, valamint a végzettek készségeire és munkaerő-piaci sikerességére vonatkozó kutatások egyaránt aggasztó képet festenek erről az iskolatípusról.

A szakmunkásképző intézetek tanulói mindig is a társadalom szegényebb és kevésbé iskolázott rétegeiből és az általános iskolák gyengébben teljesítő végzettjeiből kerültek ki, de a középiskolák és a szakiskolák közötti kontraszt az elmúlt évtizedben a korábbinál is élesebbé vált. Az ezredforduló után az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei nyolcszor nagyobb eséllyel kerültek a szakmunkásképzésbe, mint az iskolázottabb középrétegek gyermekei. Ide jár a középfokon továbbtanuló roma gyerekek közel kétharmada. A legalább érettségizett szülők gyermekeinek aránya nem haladja meg a 25 százalékot. A lemorzsolódás ötször-hatszor, az évvisméltésre bukta-tás két és félszer, illetve háromszor gyakoribb volt, mint a szakközépiskolákban és a gimnáziumokban. A szakmunkásképzésben tanulók és a végzettek is nagyon rossz eredményeket érnek el a készségmérő teszteken. A béradatok a szakmunkás-bizonyítvány elértéktelenedéséről tanúskodnak, a foglalkoztatás pedig csak annak köszönhetően maradhatott viszonylag magas, hogy a végzettek tömegesen foglalnak el egyszerű, szakképzettséget nem igénylő munkahelyeket.

Mindebben egyidejűleg tükröződik két hatás: az oktatás rossz minősége és az erősödő kontrasztelekció. A kontrasztelekcióra, a „gyermekanyag romlására” történő hivatkozás azonban sem a végzettek alacsony tudásszintjének kimerítő oksági magyarázataként, sem az oktatás kudarcaira adott felmentésként nem fogadható el. Egyfelől, a szakmunkásképzőt végzettek alapkészségei ezen iskolatípus visszaszorulását *közvetlenül megelőzően* is súlyosan elmaradtak a középiskolát végzettknél mért értékektől, és nem mutattak olyan javulást az idősebb generációkhoz képest, mint amit a középiskolát végzettek esetében tapasztalhattunk. Másfelől, a kontrasztelekció nyilvánvalóan nem megszünteti, hanem csak átalakítja és megnehezíti a pedagógiai feladatot: ma egy rosszabb készségekkel induló tanulói kört kellene eljuttatni arra a szintre, ami elégséges a szolgáltatásokban és a modern gyáriparban történő munkavállaláshoz. Az áttekintett adatok és kutatási eredmények arra utalnak, hogy ezzel a feladattal egyelőre nem sikerült megbírozni, és a szakmunkásképzésre vonatkozó fejlesztési tervek sem ígérnek radikális változást.

A szakmunkásképzés működési zavarai a teljes közoktatási rendszert minősítik, mert ma is az érettségit nem adó szakmunkásképző intézetek végzettjei és lemorzsolódottjai adják a közoktatás „végső kibocsátásának” jóval több, mint egyharmadát, továbbra is ők alkotják a közoktatásból közvetlenül a munkaerőpiacra kerülő népesség *legnagyobb* csoportját. Úgy számíthatjuk, hogy 2005-ben a 20–25 éves, felsőfokon tovább nem tanuló népesség 35–45 százaléka fordult meg megelőzően hosszabb-rövidebb ideig a szakmunkásképzésben.

Az áttekintett kutatások arra utalnak, hogy a szakmunkásképzés nem ruházza fel a végzeteket a tanulóképesség, az alkalmazkodási készség szempontjából fontos

alapvető jártasságokkal, alapkészségekkel. Ezt közvetlen megfigyelések is alátámasztják, és nyomai világosan felismerhetők a szakmunkás végzettségük foglalkoztatási pályájában, foglalkozási szerkezetében és beralakulásában. A képzés szerkezete, a szakismeretek hiányosságai további problémákat jelenthetnek, de úgy gondoljuk, a legsúlyosabb válságtünetről beszélünk, amikor az alapkészségek kérdését helyezzük az elemzés és a javaslatok középpontjába.

3. A munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezete

A Munkaerőpiaci Tükör korábbi számaiban rendre bemutattuk, hogy az előző kötet megjelenése óta eltelt időszakban milyen változások történtek a munkaerőpiac jogszabályi és intézményi környezetében, és értékeltük ezek hatásait. Ebben a kötetben az érvényben lévő szabályokat ismertetjük, azok komplex áttekinthetősége érdekében. Erre azért van szükség, mert az elmúlt két-három évben a munkanélküliek keresetpótló támogatásai, továbbá az aktív munkaerő-piaci eszközök is lényegesen módosultak.

2005-ben a vállalkozókat is bevonták a munkanélküliek biztosítási rendszerébe, és még ugyanennek az évnek a végén a munkanélküli-ellátmányok különböző típusait az álláskeresési támogatásokkal váltották fel. Ennek hatására nőtt az aktívan állást keresők aránya az ellátottak között, és emelkedett a folyósítási idő előtt elhelyezkedettek aránya is. Fontos változás volt 2006-ban a *rendszeres szociális segély családi támogatássá alakítása* is, bár kétségtelen, hogy az új feltételek gyengítették a segélyezettek érdekeltségét a fizetett munka vállalásában. A segélyezési rendszer korrekciójára a kormány kidolgozta és az Országgyűlés elé terjesztette az *Út a munkához* elnevezésű programot. Ennek vezérlőelve, hogy a szociális segélyezettek 200 ezer fős létszámából a munkára képeseket munkabér fejében munkavégzésre készítsék, és azokat a 35 éven aluliakat, akik nem végezték el az alapfokú oktatást, képzésben való részvételre kötelezzék. Ha sem a foglalkoztatási szolgálat, sem az önkormányzat nem képes munkahelyet felajánlani, *rendelkezésre állási támogatást* kell biztosítani számukra. A nyomdai munkák záró szakaszában a törvénytervezet vitája még zajlott, így a segélyezési rendszer megújításának részletei csak később válnak ismertté.

2007 elején az *aktív munkaerő-piaci eszközrendszer is jelentősen módosult*, ami leginkább a *bértámogatást* érintette. A korábbival ellentétben az új szabályozásban a 2204/2002/EK-rendelet alapján kell meghatározni azokat a hátrányos helyzetű csoportokat, akiknek a foglalkoztatásához támogatást kap a munkáltató. *A munkanélküliek vállalkozóvá válásának és önfoglalkoztatásának a támogatását* 2007-től egyetlen konstrukcióba vonták össze. Az állami foglalkoztatási szolgálat által támogatott *munkaerő-piaci képzéseknél* pedig – a képzési hajlandóság fokozása érdekében – megemelték a keresetpótló juttatás összegét. A közelmúlt fejleménye az is, hogy miközben fokozatosan csökken a foglalkoztatási törvényben szabályozott aktív eszközök által támogatottak száma és ráfordításainak összege, egyre több intézkedést és programot indítottak el a foglalkoztatási törvény hatókörén kívül, esetenként kihagyva ezek irányításából az Állami Foglalkoztatási Szolgálatot is (például norma-

tív járulékkedvezmény, alkalmi munkavállalói könyv, EU által finanszírozott programok stb.). Az új támogatási formák információs rendszere azonban nem épült ki, így eredményeik sem követhetők nyomon, és munkaerő-piaci hatásvizsgálatuk sem végezhető el.

A fejezet lezárását követően robbant ki a pénzügyi világválság, és annak nyomán a kereslet visszaesése a magyar gazdaság erre érzékeny szektoraiban. Ennek kezelésére a kormány munkahely-teremtő és -megtartó intézkedéseket kezdeményezett. Ezek részletei a kötet megjelenéséig nem váltak egyértelművé és nyilvánossá.

4. Statisztikai adatok

Ez a fejezet a korábbi években kialakult szerkezetben részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkapiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, a munkaügyi kapcsolatok jellemzőiről és néhány munkapiaci mutató nemzetközi összehasonlításáról.

5. Munkapiaci kutatások

A Munkaerőpiaci Tükör 2008. évi kötetébe a 2007 októbere és 2008 októbere között megjelent publikációkból válogattunk. A bibliográfia a magyar és közép-kelet-európai munkapiac jellemzőivel foglalkozó fontos szakirodalomra terjed ki. A válogatást az idei könyv tematikájához kapcsolódóan kiegészítettük az alacsony foglalkoztatás okait és a feltáró és a szakmunkások munkapiaci helyzetét elemző publikációkkal. A korszerű bibliográfiakészítés elveit követve igyekeztünk mindenütt megadni az elektronikus elérhetőségeket. A KSH és nemzetközi szervezetek kiadványaiból válogatva bővítettük a publikációk körét, és új szolgáltatásként néhány, munkapiaccal kapcsolatos szervezet, intézmény, portál elektronikus elérhetőségét is összegyűjtöttük. Törekedtünk arra, hogy bibliográfiánkban a releváns információkat lehetőség szerint a legteljesebben feltárjuk, a publikációkat könnyen áttekinthető, informatív módon csoportosítsuk.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az *MTA Közgazdaságtudományi Intézet*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, a *Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének*, az *Állami Foglalkoztatási Szolgálat*, a *Szociális és Munkaügyi Minisztérium* munkatársainak a kötet szerkesztésében, az egyes részanyagok elkészítésében végzett munkáját. Köszönetet mondunk a *Munkaerő-piaci Alap* irányító testületének, az *Országos Foglalkoztatási Közalapítvány* kuratóriumának az előző kötetekhez fűzött észrevételeikért, javaslataikért és nem utolsósorban a kiadvány anyagi támogatásáért.